

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії і спеціальних методик

Кваліфікаційна робота

з теми:

“ Особливості розвитку фонетико-фонематичних умінь у дітей з порушеннями зору і мовлення”

Виконала здобувачка 2 курсу групи SoL2-M23z

ОП Спеціальна освіта (Логопедія)

спеціальності 016 Спеціальна освіта

спеціалізації 016.01 Логопедія

Вікторія ПРИБИШ

Керівник:

Світлана ФЕДОРЕНКО,

доктор педагогічних наук, професор

Рецензент:

Мар'яна БУЙНЯК,

кандидат педагогічних наук, доцент

кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНИХ УМІНЬ У ДІТЕЙ.....	7
1.1. Дослідження розвитку фонетико-фонематичних умінь в онтогенезі	7
1.2. Особливості розвитку фонетико-фонематичних процесів у дітей з порушеннями зору	10
1.3. Огляд сучасних методик розвитку фонетико-фонематичних вмінь у дітей	20
РОЗДІЛ II ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНИХ УМІНЬ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ ТА МОВЛЕННЯ.....	34
2.1. Організація і методика проведення констатувального експерименту ..	34
2.2. Аналіз даних констатувального дослідження	40
РОЗДІЛ III ОРГАНІЗАЦІЯ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИТКОВОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНИХ УМІНЬ У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ ТА МОВЛЕННЯ.....	56
3.1. Передумови формування фонетико-фонематичних умінь у дітей з порушеннями зору і мовлення.....	56
3.2. Апробація методики та аналіз результатів	66
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	73
ДОДАТКИ	80

ВСТУП

Актуальність теми. Важливим напрямком вдосконалення освітніх послуг в державі є розв'язання питань забезпечення якісної освіти для дітей з особливими освітніми потребами, зокрема для дітей з обмеженими можливостями зору.

Розв'язанню цього завдання сприяють ряд досліджень з питань організації навчально-виховного процесу дітей з порушеннями зору, проведених вітчизняними ученими (праці Л. Вавіної, В. Кобильченко, С. Кондратенко, І. Гудим, Т. Дегтяренко, Т. Костенко, Ю. Бондаренко, С. Федоренко, Л. Нафікової, Т. Пічугіної, В. Ремажевської, С. Чупахіної, І. Белінської та ін). Значущими також є дослідження закордонних учених, які охоплюють проблеми психо-соціального розвитку дітей з патологією зорової функції (праці V. Bishop, D. Warren, S. Fraiberg, N. Dale, V. Tadic та ін.).

Окремий науковий інтерес становить проблема впливу глибоких зорових порушень на розвиток у дітей мовленнєво-комунікативних умінь та навичок письма і читання. Було виявлено, що патологія зору часто поєднується з порушеннями мовлення фонетичного, фонетико-фонематичного, лексико-граматичного характеру (праці Т. Свиридюк, Л. Коломієць, Л. Чорних, Т. Пічугіної). Таку особливість психо-мовленнєвого розвитку дітей з порушеннями зору науковці пояснюють тим, що ці діти мають обмежений доступ до візуальної інформації, а тому тріада зв'язок «слово-образ-звук» формується в них на низькому рівні.

Зазначимо, що обмеженість будь-яких мовленнєвих навичок негативно позначається на здійсненні складних форм психічної діяльності, зокрема навчальної. Так, недорозвиток фонетико-фонематичних функцій (акустико-артикуляційні узагальнення, фонематичне сприймання, фонематичний аналіз і синтез та ін.) перешкоджає в опануванні письма, читання. В цьому зв'язку

набуває актуальності проблема своєчасного виявлення і корекції порушень фонетико-фонематичних порушень у молодших школярів з порушеннями зору.

Мовлення у дітей з порушенням зору може бути специфічним і вимагає особливої уваги та підходу до його формування. Оскільки візуалізованість навколишнього середовища впливає на розвиток мовлення, діти з порушеннями зору можуть мати обмежений доступ до візуальної стимуляції. Основним засобом комунікації може стати мовлення, і тому дітям важливо допомогти виявити свої потреби та бажання за допомогою слів.

Підґрунтя для розвитку фонетико-фонематичних умінь закладається в ранньому дитинстві. Первинна звукова імітація виникає у дітей як реакція на присутність близького дорослого, привернення його уваги. Діти спостерігають за мімікою і жестами та намагаються повторити отриману візуальну інформацію. У дітей з порушенням зору ці етапи проходять уповільнено та можуть затримуватись у своїх проявах. Затримка розвитку фонетико-фонематичних умінь у дітей з порушеннями зору перешкоджає формуванню навичок письма. Тому у дітей з порушеннями зору можуть виникати труднощі у період навчання грамоти через наявність особливостей зору та фонетико-фонематичних умінь.

Метою дослідження визначено розвиток фонетико-фонематичних умінь у першокласників з порушеннями зору і мовлення за допомогою спеціально створених умов, зокрема з використанням комп'ютерних технологій (слухомовний тренажер «Світ звуків навколо нас»).

Відповідно до поставленої мети були визначені **завдання**:

1. Проаналізувати наукову літературу з проблеми дослідження і визначити особливості формування фонетико-фонематичних умінь в онтогенезі.
2. Охарактеризувати особливості формування фонетико-фонематичних процесів у дітей з порушеннями зору і мовлення.
3. Дослідити стан сформованості фонетико-фонематичних процесів у першокласників з порушеннями зору і мовлення.

4. Розробити методику формування фонетико-фонематичних процесів у дітей з порушеннями зору і мовлення.

Об'єкт дослідження: корекція фонетико-фонематичного недорозвитку мовлення у молодших школярів.

Предмет дослідження: методичне забезпечення з корекції фонетико-фонематичних умінь у молодших школярів з порушення зору і мовлення.

Методи дослідження:

Теоретичні (вивчення та аналіз педагогічної, психологічної та навчально—методичної літератури у розвитку проблеми, що вивчається; порівняння та узагальнення);

Емпіричні (застосування діагностичних методик);

Методи обробки даних (інтерпретація отриманих даних; процедура кількісної, якісної та статистичної обробки даних експерименту).

Теоретико-методологічна основа дослідження ґрунтується на: важливості корекційно-розвиткової роботи з дітьми з порушеннями зору (В. Ремажевська, О. Гаяш, Т. Костенко, О. Легкий); необхідності розвитку фонематичного аналізу і синтезу (М. Шеремет, Є. Соботович, О. Мілевська, Ю. Рібцун, Л. Трофименко); на формування артикуляційної моторики та просодичної сторони мовлення (Н. Гаврилова, Т. Скрипник, О. Приходько, В. Тарасун); вивчення питання фонетико-фонематичних порушень (Н. Чередніченко, Л. Федорович, В. Тищенко); Базовий компонент дошкільної освіти; Державний стандарт початкової освіти.

Наукова новизна одержаних результатів. У процесі дослідно-експериментальної роботи уточнено відомості про послідовність розвитку фонетико-фонематичних умінь в онтогенезі, проаналізовано специфіку формування фонетико-фонематичних умінь у дітей з порушеннями зору, систематизовано дані про порушення фонетико-фонематичних умінь у першокласників з порушеннями зору; завдання логопедичної діагностики для дослідження фонетико-фонематичних умінь у дітей з порушеннями зору. Отримано порівняльні дані про стан сформованості фонетико-фонематичних

умінь у дітей з порушеннями зору і мовлення та у дітей з нормотиповим розвитком. Розроблено та адаптовано експериментально перевірено методику, яка спрямована на розвиток фонетико-фонематичних умінь у дітей з означеними порушеннями. Визначено психолого-педагогічні умови, оптимальні опанування фонетико-фонематичних умінь молодшими школярами з порушеннями зору.

Практичне значення одержаних результатів. Запропоноване методичне забезпечення для проведення корекційної роботи з формування фонетико-фонематичних умінь у молодших школярів з порушеннями зору; адаптовано прийоми застосування слухомовного тренажеру «Світ звуків» до логопедичного процесу з дітьми з глибокими порушеннями зору. Розроблені практичні матеріали можуть бути використані логопедами, вчителями початкових класів ЗЗСО з інклюзивним навчанням, вчителями початкових класів НРЦ для дітей з порушеннями зору та мовлення для оптимізації навчально-корекційного процесу.

Експериментальна база дослідження: Комунальний заклад Львівської обласної ради «Навчально-реабілітаційний центр «Левеня» (м. Львів). Дослідженням було охоплено 18 дітей; з них 13 учнів з порушеннями зору і мовлення перших, других класів; 5 учнів з типовим розвитком.

Апробація дослідження: представлена у збірнику статей V Міжнародної науково-практичної конференції «Scientific achievements of contemporary society» (05-07.12.2024, Лондон, Великобританія). Результати дослідження відображені в 1 публікації.

Структура дипломної роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (64 найменування), 5 додатків. В роботі вміщено 7 таблиць, 15 рисунків. Основний зміст роботи викладено на 71 сторінці.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного теоретико-експериментального дослідження зроблено такі висновки і узагальнення.

1. Розвиток фонетико-фонематичних умінь – процес поступовий та довготривалий. Для опанування фонематичними уміннями ґрунт закладається ще у ранньому дитинстві. Показником успішного опанування фонетико-фонематичних умінь є проходження всіх етапів розвитку мовлення і опанування навичками письма.

Результати теоретичних досліджень є основою для розробки навчально-методичних матеріалів, корекційних програм та профілактики мовленнєвих порушень у дітей, що підкреслює їхню важливість для роботи з даною групою дітей.

2. Розвиток мовлення у дітей з порушеннями зору є складним, але важливим процесом, який вимагає комплексного підходу, індивідуального підбору методик і засобів навчання, активної участі родини та використання сучасних спеціальних технологій і ресурсів. Важливо також створювати сприятливе соціальне середовище, яке допоможе дитині не лише розвивати мовлення, але й успішно інтегруватися в суспільство.

У дітей з порушеннями зору і мовлення відбувається уповільнений процес формування фонетичних і фонематичних умінь. Вони потребують спеціального корекційного впливу та систематичних занять зі спеціалістом.

Вплив корекційної роботи приносить свої результати на формування фонетичних і фонематичних умінь. Використання комп'ютерних технологій також сприяє розвитку фонематичних операцій і зв'язного мовлення.

3. За результатами проведеного дослідження ми виявили, що у дітей з порушенням зору і мовлення можуть спостерігатись такі особливості: недостатньо сформована артикуляційна моторика не впливає на звуковимову, проте фонетико-фонематичні уміння є недостатніми; достатній розвиток

артикуляційної моторики не впливає на опанування фонетико-фонематичними вміннями; недостатньо сформована артикуляційна моторика прямо впливає на розвиток фонетико-фонематичних умінь.

У першокласників з порушеннями зору та мовлення фонетико-фонематичні процеси сформовані на таких рівнях: середній рівень сформованості ФФУ у 5 дітей (1 дитина 22 бали, 2 дітей по 21 балу, 1 дитина 20 балів, 1 дитина 17 балів) і у 3 дітей (1 дитина 15 балів, 2 дітей по 13 балів) низький рівень сформованості ФФУ.

За результатами проведення корекційної роботи ми отримали такі результати: 3 дітей з середнім рівнем опанували навичками ФФУ на високому рівні (1 дит. – 24 бали, 2 дит. по 23 бали), результати двох дітей на середньому рівні значно покращились і стали (1 дит. – 22 бали, 1 дит. – 21 бал), а 3 дітей, які мали низький рівень перейшли у середній (1 дит. – 19 балів, 2 дит. по 20 балів).

4. Запропонована нами методика з розвитку фонетико фонематичних умінь у першокласників з порушеннями зору є дала свої результати і є ефективною для опанування першокласниками навичками письма. Комплекс завдань і вправ підібраний нами адаптований до особливостей категорії дітей з порушеннями зору і має вплив на декілька напрямків мовленнєвого розвитку: фонематичний слух, артикуляційна моторика, правильна звуковимова, операції фонетико-фонематичного аналізу і синтезу.

Отже, для формування фонетико-фонематичних умінь у дітей з порушеннями зору та мовлення потрібно пам'ятати:

- забезпечення ранньої стимуляції мовленнєвого розвитку дітей за допомогою звукових ігор, шумових подразників, пісень, розповідей, зорово-тактильної стимуляції;

- розвиток тактильного і слухового сприйняття за допомогою різних текстурованих іграшок (відчуття руху, форми, текстури), аудіоматеріалів, звуків навколишнього середовища, ігор на розрізнення звуків (слухові відчуття);

- використання підручних матеріалів для розвитку слухового сприймання (фольга, папір, нитки...);
- активне заохочення дитини до комунікації (розмова, діалог, обговорення побутових ситуацій, читання та слухання книг разом з дитиною.);
- навчання на основі практичної діяльності: наприклад, під час готування їжі, прогулянок або домашніх справ, активно залучати дитину до обговорення дій, називати предмети та їх характеристики.
- спеціалізований підхід до розвитку мовлення дитини з порушеннями зору (можливість занять із вчителем-логопедом, вчителем-дефектологом, офтальмологічне лікування);
- за потреби використання спеціальних засобів навчання: шрифт Брайля, озвучені матеріали, спеціальні додатки для мобільних пристроїв.

Оскільки, діти з порушенням зору часто використовують слух як основний спосіб сприйняття інформації, їм необхідна постійна підтримка, позитивне підкріплення, підтримка впевненості у своїх силах та заохочення до самостійності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрасян А.Л. Музично-дидактичні ігри як засіб активізації пізнавальної діяльності дітей дошкільного віку з вадами зору. Арэф. дис. ...к.пед.н.. Одеса, 2004. 28 с.
2. Бібліотека української літератури. М. Підгірянкa. Вірші про абетку. «Голосні звуки». URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=13445> (дата звернення: 02.12.2024).
3. Блінова Г. Й. Альбом для обстеження мовлення у дитини : Навчально-методичний посібник : В 2 ч. – К. : Благосвіт, 2001. – 215 с. : іл.
4. Ванюк Д. В. Основи дефектології : навчально-методичний посібник для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 227 «Фізична терапія, ерготерапія» / Д. В. Ванюк [та ін]. – Запоріжжя : ЗДМФУ, 2023. – 133 с.
5. Вавіна Л. С. Розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників з порушеннями зору : нав.-метод. посіб. / Л. С. Вавіна – К.: Інститут спеціальної педагогіки, 2014.
6. Вавіна Л. С. Розвиваємо у дитини вміння бачити [Текст] : від народження до 6 років / Л. С. Вавіна, В. М. Ремажевська. - К. : Літера, 2008. - 127 с.: іл. - (Поради батькам). - Бібліогр.: с. 127.
7. ВИМОВЛЯЙчик. Практичний демонстраційний матеріал до логопедичних занять. Харків : ТОВ Видавництво «Ранок», 2018.
8. Гаврилова Н. С. Класифікації порушень мовлення. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський, 2012. Вип. 19 (1). С. 327-349.
9. Гаврилова Н. С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей : монографія. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друк-Сервіс», 2011. 200 с.

10. Гаврилова Н. С. Методика формування та стимуляції вимови фонем. Актуальні питання корекційної освіти. 2019. Вип. 13. С. 18-36.
11. Гаврилова Н. С. Прийоми формування правильної вимови фонем у дітей. Актуальні питання корекційної освіти. 2012. Вип. 3. С. 11-20.
12. Гаврилова Н. С. Логопедичний масаж, як засіб корекції порушень артикуляційної моторики у дітей. Актуальні питання корекційної освіти. 2015. Вип. 5. С. 42 – 54.
13. Гаяш О.В. Корекційно-розвивальна робота з дітьми з особливостями психофізичного розвитку : Науково-методичний посібник для вчителів інклюзивного навчання, асистентів учителів, які працюють з дітьми з психофізичними порушеннями в умовах загальноосвітніх навчальних закладів, соціальних педагогів, батьків / Укладач О. В. Гаяш. – Ужгород : Інформаційно-видавничий центр ЗППО, 2016. – 120 с.
14. Журавльова А. Є., Федієнко В. В. Домашня логопедія : Книга для батьків, які хочуть самі навчити дитину правильно вимовляти звуки / А. Є. Журавльова, В. В. Федієнко. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2023. – 48 с. : іл. – (Серія «Подарунок маленькому генію»)
15. Каменєва-Замараєва Т. В. Маленьким щебетунчикам. Логопедичні завдання для занять батьків з дітьми (4-5 років) / Т. В. Каменєва-Замараєва, Л. В. Рудняк, Л. М. Тимошенко. – 3-тє вид., випр. – Х. : Вид. група «Основа», 2018. – 128 с., табл. – (Серія «Розмовляємо правильно»).
16. Конопляста С. Ю., Сак Т. Б. Логопсихологія : навч. посіб. / за ред. М. К. Шеремет. Київ : Знання, 2010. 293 с.
17. Король А. В. Мовленнєва картка з картинками : логопедичне обстеження рівня мовленнєвого розвитку дитини / А. В. Король. – Тернопіль : Мандрівець, 2017. – 24 с. іл. + 8 с. (вкладка).
18. Костенко Т. М. Дитина з порушенням зору / Т М Костенко — Харків : Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018 — 40 с — (Інклюзивне навчання).

19. Костенко Т. М. Навчання дітей із порушеннями зору : навчально-методичний посібник / Т. М. Костенко, І. М. Гудим. — Харків : Вид-во «Ранок», 2019. — 184 с.

20. Костенко Т. М. Учні початкових класів із порушеннями зору : навчання та розвиток : навчально-методичний посібник / Т. М. Костенко. — Харків : Вид-во «Ранок», 2020. — 128 с.

21. Костенко Т. М., Довгопола К. С., Легкий О. М., Кондратенко С. В. Виховання і розвиток дітей з порушеннями зору. (Методичні рекомендації для батьків). Київ : ІСП НАПН України, 2020.

22. Кравцова І. В. Програма «Корекційно-розвиткова робота з дітьми із загальним та фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення» / І. В. Кравцова, Л. Л. Стахова. — Тернопіль : Мандрівець, 2019. — 80 с.

23. Легкий О. М., Кондратенко С. В. Психолого педагогічна підтримка дітей з порушеннями зору в сучасних умовах : Круглий стіл Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України, 16 травня 2024 р. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 1 (6). стор. 1-4.

24. ЛОГОПЕДИЧНІ КАРТКИ для обстеження звуковимови дітей та складової будови слів. Харків : ТОВ «РАНОК-КРЕАТИВ», 2019.

25. Логопедія : підручник / За ред. М. К. Шеремет. — Вид. 3-тє, перер. та доповн. — К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. — 776 с.

26. Малярчук А. Я. Виправлення вад мовлення : звуки К, Г, Х, Г : навчальний посібник / А. Я. Малярчук. — К. : Літера ЛТД, 2009. — 64 с. : іл.

27. Малярчук А. Я. Виправлення вад мовлення : свистячі звуки С, З, Ц, ДЗ : навч. посіб. / А. Я. Малярчук. — Київ : Літера ЛТД, 2016. — 104 с. : іл.

28. Малярчук А. Я. Виправлення вад мовлення : шиплячі звуки Щ, Ч, Ш, Ж : навч. посіб. / А. Я. Малярчук. — Київ : Літера ЛТД, 2016. — 128 с. : іл.

29. Малярчук А. Я. Виправлення вад мовлення : звуки Л, Л' : навч. посіб. / А. Я. Малярчук. — Київ : Літера ЛТД, 2016. — 88 с. : іл.

30. Малярчук А. Я. Виправлення вад мовлення : звуки Р, Р' : навч. посіб. / А. Я. Малярчук. – Київ : Літера ЛТД, 2016. – 104 с. : іл.

31. Миронова С. П., Буйняк М. Г., Гаяш О. В. Методика проведення корекційно-розвиткових занять з дітьми з порушеннями пізнавальної діяльності: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. 172 с.

32. Мілевська О. П. До пропедевтики фонетико–фонематичних умінь старших дошкільників. Проблеми сучасної психології. 2011. Вип. 14. С. 475–484.

33. Мілевська О. П. Вивчення фонетичних умінь у молодших школярів із ЗНМ. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія Корекційна педагогіка та психологія: зб. наук. праць. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. № 27. С. 130–135.

34. Мілевська О. П. Фонологічна компетентність дошкільника у контексті логопедичної діагностики. The 12th International scientific and practical conference «Modern directions of scientific research development» (May 18-20, 2022) BoScience Publisher, Chicago, USA. 2022. 930 p. – с. 441-446.

35. Обухівська А. Г. Психологу про дітей з особливими потребами у загальноосвітній школі / Антоніна Обухівська, Тамара Ілляшенко, Тамара Жук. — К. : Редакції загальнопед. газет, 2012. — 128 с. — (Бібліотека «Шкільного світу»).

36. Овсієнко Т. Г. Розвиток зв'язного мовлення в дітей з порушеннями зору. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеню магістра зі спеціальності : 016 Спеціальна освіта (Логопедія. Спеціальна психологія). — Суми, 2020.

37. Основи корекційної педагогіки : навчально-методичний посібник / С. П. Миронова, О. В. Гаврилова, М. П. Матвєєва; [За заг. ред. С. П. Миронової]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івано Огієнка, 2010. С. 116-130.

38. Особливості розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями зору. Частина I. Науково-методичний посібник / ав. : Вавіна Л. С., Гудим І. М., Кондратенко С. В., Довгопола К. С., Нафікова Л. А. – К. : Педагогічна думка, 2012. С. 80-85.

39. Прибиш В. С., Мілевська О. П. Особливості вивчення фонетико-фонематичних умінь у молодших школярів з порушеннями зору // В. С. Прибиш, О. П. Мілевська. The 5th International scientific and practical conference «Scientific achievements of contemporary society» (December 5-7, 2024) Cognum Publishing House, London, United Kingdom. 2024. 953 p., - с. 475-484.

40. Рібцун Ю. В. У країні веселкових звуків. Альбом учителя-логопеда. Частина 1. – Х. : Видавнича група «Основа», 2020. – 96 с. : іл. – (Серія «Логопеду»).

41. Рібцун Ю. В. У країні веселкових звуків. Альбом учителя-логопеда. Частина 2. – Х. : Видавнича група «Основа», 2020. – 80 с. : іл. – (Серія «Логопеду»).

42. Рібцун Ю. В. Сходінками правильного мовлення : навчально-методичний посібник / Ю. В. Рібцун. – Тернопіль : Мандрівець, 2018. – 240 с.

43. Рібцун Ю. В. Я учуся розмовляти : навч.-метод. комплект : навч.-метод. посіб. з розвитку мовлення дошкільників 3-6 років / Ю. В. Рібцун. – Київ : Генеза, 2019. – 224 с. – (Серія «Помічник вихователя»).

44. Рібцун Ю. В. Професійний довідник учителя-логопеда дошкільного навчального закладу. – 2-ге видання. – Х. : Вид. група «Основа», 2013. – 238, [2] с. – (Серія «Професійний довідник»).

45. Рібцун Ю.В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : програмно-методичний комплекс / Ю. В. Рібцун. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 272 с.

46. Рібцун Ю. В. Характеристика фонетико-фонематичної складової мовлення дітей п'ятого року життя із ФФНМ / Ю. В. Рібцун // Український логопедичний вісник : зб. наук. пр. – Вип. 2. – 2011. – С. 36–53.

47. Рібцун Ю. В. Методичні рекомендації щодо формування фонетико-фонематичної складової експресивного мовлення молодших дошкільників із ЗНМ / Ю. В. Рібцун // Український логопедичний вісник : зб. наук. пр. – Вип. 1. – 2010. – С. 72–81.

48. Савченко М. А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей / А. М. Савченко. – 3-є вид., доп., Тернопіль : «Навчальна книга – Богдан», 2007. – 160 с.

49. Синьова Євгенія Павлівна, Федоренко Світлана Володимирівна. Тифлопедагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. - 325с.

50. Слуховий тренажер «Світ звуків». Інструкція та методичні рекомендації. 2012.

51. Соботович Є. Ф. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (в його фонетико-фонематичній ланці) дітей дошкільного віку. Дефектологія. 2002. № 1. С. 2–7.

52. Соботович Є. Ф. Нормативні показники мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. Дефектологія. 2012. № 3. С. 2–4.

53. Федоренко С. В. Становлення та розвиток вітчизняної тифлопедагогіки. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03 - корекційна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2012.

54. Федорович Л. О. Логопедичний альбом : наоч. посіб. / Л. О. Федорович. – 2-ге вид., перероб. та доповн. – Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2014. – 144 с. – (Бібліотека вихователя ДНЗ).

55. Федорович Л. О. Постановка звуків у вимові дітей дошкільного віку. Методичні рекомендації для логопедів, учителів і вихователів загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів. – Кременчук : Христичнська Зоря, 2007. – 72 с.

56. Фіцик І. О. Розвиток зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку з порушеннями зору / І. О. Фіцик. Матеріали звітних наукових конференцій

факультету педагогічної освіти. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. – Вип. 3. – 228 с. – с. 130-133.

57. Шеремет М.К. Сучасні підходи до подолання порушення звуковимови. Педагогіка та методика спеціальні. наук. ст. НПУ ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2001. Вип. 1. С. 36.

58. Шеремет М. К., Мартиненко І. В. Хрестоматія з логопедії: Історичні аспекти. Дислалія. Дизартрія. Ринолалія: навч. посіб. Київ: КНТ, 2008. 380 с.

59. Шеремет М. К., Манько Н.В. Діагностичні завдання для обстеження дитини раннього віку. Корекційна педагогіка. Вісник Української асоціації корекційних педагогів : науково-практичний журнал. 2007. № 2. С. 39-44.

60. Шеремет М. К., Кондукова С. В. Фізіологічні і психологічні передумови мовленнєвого розвитку дітей в нормі та патології. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Київ, 2014. Вип. 27. С. 5-7.

61. International Phonetic Association (IPA). (2015). Handbook of the International Phonetic Association: A Guide to the Use of the International Phonetic Alphabet. Cambridge University Press.

62. Gierut, J. A. (2010). Phonological treatment in language learning: Facilitating functional phonological categories. *Clinical Linguistics & Phonetics*, 24 (4-5), 287-303.

63. Jones, P. L. (2018). The role of early phonological processing in the development of reading skills in children with speech sound disorders. PhD Dissertation, University of Cambridge.

64. Stoel-Gammon, C., & Dunn, C. (2017). *Normal and Disordered Phonology in Children*. Pearson Education.